Булана О. О.,
молодший науковий співробітник відділу державних фінансів Інституту економіки та прогнозування НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМСТВ У КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Розглянуто теоретичні засади здійснення державної підтримки підприємств в країнах з перехідною економікою. Обґрунтовано необхідність державного втручання в економіку в цих країнах та виокремлено основні обмеження, що впливають на успішну реалізацію таких втручань.

Ключові слова: державна підтримка підприємств, країни з перехідною економікою, протекціонізм.

Економічна думка щодо ролі держави у формуванні передумов економічного розвитку характеризується різноманітними, часто контроверсійними поглядами. Однією з крайніх позицій є повна відмова від державного втручання в ринковий механізм окрім дуже вузького кола державних функцій. Так, Дж. С. Мілль наголошував на тому, що діяльність уряду має обмежуватися захистом населення від «насильства та обману», а в усьому іншому «люди повинні залишатися вільними, здатними піклуватися самі про себе»[1]. Протилежна позиція полягає в неспроможності ринку здійснити справедливий розподіл ресурсів та доходу між членами суспільства. Тому в неомарксистських теоріях держава виступає в ролі ідеального капіталіста, що діє в масштабах усієї економіки[2].

Однак на сьогодні прихильників широкого застосування державної підтримки підприємств, яка повністю заміщує ринок, практично немає. Водночас навіть ті економісти, які виступають за максимальну лібералізацію економіки, погоджуються, що в деяких випадках державне втручання може бути необхідним та доцільним. Відтак постає питання про пошук балансу ринкового механізму та державного втручання в економіку.

Потребу в сильному уряді, який зможе вжити певні заходи, спрямовані на захист і розвиток промисловості й торгівлі в країні, вважали однією з основних передумов економічного розвитку представники школи меркантилістів. Меркантилізм був основною науково-економічною течією в Європі понад 250 років, починаючи з XVI по кінець XVIII ст. Його положення успішно застосовувалися в європейських країнах, що було пов'язано з особливими економічними умовами тих часів. Так, до Європи імпортувалося дуже багато товарів з Азії, що спричиняло зниження цін та

[1] *Милль Дж. С.* Основы политической экономии : в 3-х т. Т. 3 / Дж. С. Милль ; пер. с англ. ; редкол.: А. Г. Милейковский и др. – М. : Прогресс, 1981. – С. 146.

[2] *Луніна І. О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 13.

економічної активності національних виробників європейських країн[3]. Політика протекціоністського захисту виробників шляхом високих імпортних тарифів і застосування експортних субсидій, а також обмеження промислового виробництва в колоніях давала можливість значно покращити ситуацію.

На думку Р. Б. Екелунда, однією з основних причин поширення ідей меркантилізму була специфіка господарських відносин і політичної системи в Європі. У багатьох галузях виробництво було монополізовано, а державні службовці вирізнялися корумпованістю та рентоорієнтованістю. Тому завдяки реалізації ідей меркантилізму підприємці здобували вигоду від протекціоністських заходів, держава – від доходів у результаті застосування високих імпортних тарифі, а державні службовці – від хабарів за встановлення цих високих тарифів[4]. Підтвердженням цього є те, що основні представники школи меркантилістів були або державними службовцями, або торгівцями. Наприклад, Т. Мун був англійським торговцем, Ж.-Б. Кольбер – міністром фінансів за короля Франції Людовіка XIV тощо.

У XVIII–XIX ст. в Європі значно зросло виробництво та набули розвитку галузі з високою конкуренцією. За таких умов високі митні тарифи та закритість економіки стали гальмувати економічний розвиток. Саме в цей час з'являються ідеї А. Сміта, який вважав, що конкуренція як «невидима рука» веде індивідів, що прагнуть до задоволення потреб в особистій вигоді, до задоволення суспільних потреб[5]. Відтак А. Сміт обстоював ту позицію, що економіки з вільним ринком продуктивніші та вигідніші для суспільства, оскільки державні діячі неспроможні приймати ефективні рішення щодо того, в яке виробництво краще вкладати капітал: «кожна людина, відповідно до місцевих умов, може значно краще, ніж це зробив би за нього будь-який державний діяч або законодавець, вирішити, до якого саме виду вітчизняної промисловості докласти свій капітал і продукт якої промисловості може мати найвищу вартість»[6].

Недоцільність державного втручання в економіку та торгівлю А. Сміт аргументував тим, що торгівля вигідна для всіх країн, оскільки дає змогу здійснювати обмін товарів з огляду на абсолютні переваги їх виробництва. Тому заходи, що перешкоджають торгівлі або вільній конкуренції, є шкідливими для економіки країни.

---

[3] *LaHaye L.* The Concise Encyclopedia of Economics: Mercantilism / L. LaHaye [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econlib.org/library/enc/mercantilism.html.

[4] *Ekelund R. B.* Mercantilism as a Rent-Seeking Society: Economic Regulation in Historical Perspective / R. B. Ekelund, R. D. Tollison. – College Station, TX : Texas A&M University Press, 1981.

[5] *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М., 1962. – С. 63, 79.

[6] *Смит А.* Исследование природы и причины богатства народов / А. Смит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://inliberty.ru/library/classic/432/?classic_start=4#ref5.

Обґрунтування вільної торгівлі набуло подальшого розвитку в моделі порівняльних переваг у міжнародній торгівлі Д. Рікардо. Згідно з цією моделлю торгівля дає змогу країнам, що нею займаються, забезпечити вищий рівень споживання, ніж можуть забезпечити виробничі можливості обох країн. Торгівля між країнами відбувається в результаті не лише абсолютних, а й порівняльних переваг у виробництві тієї чи іншої продукції. Якщо в однієї країни є кращі умови для виробництва певного товару, ніж у другої, то їй варто спеціалізуватися на виробництві цього товару і за отримані кошти придбавати товари, у виробництві яких вона таких порівняльних переваг не має. Здійснення торгівлі, зважаючи на наявні порівняльні переваги, «за системи повної вільної торгівлі приводить до того, що кожна країна, природно, витрачає свій капітал і працю на такі галузі промисловості, які надають їй найбільші вигоди. Це дбання про індивідуальну вигоду найдивнішим чином пов'язане з загальним благом для всіх. Стимулюючи працелюбність, винагороджуючи винахідливість, утилізуючи найдієвішим способом усі ті сили, що дає нам природа, цей принцип приводить до найефективнішого і найекономнішого поділу праці між різними націями»[7]. Отже, згідно з теорією порівняльних переваг Д. Рікардо, необхідною є спеціалізація країни на певному виді виробництва, в якому вона має найбільші переваги.

Вихідними положеннями поглядів економістів класичної школи економіки є наявність конкурентної економіки, що ідеально функціонує, з гнучкими цінами та заробітною платою. Однак умови реальної економіки далекі від ідеальних, а тому їхні висновки можна застосовувати лише з певними застереженнями.

Так, за висновками теорії порівняльних переваг Д. Рікардо, у результаті спеціалізації виробництва підвищується продуктивність економіки, відкритої для торгівлі. Однак у країн, що розвиваються, досить часто основні переваги обмежуються виробництвом певних видів сільськогосподарської або сировинної продукції. Чи сприятиме саме така спеціалізація економічному розвитку країни?

Зокрема, території сучасних США, будучи колонією Великобританії, були зобов'язані імпортувати готову продукцію з метрополії, а експортувати сировину, як і колонії інших держав того часу[8]. Здобувши незалежність у 1776 р., Сполучені Штати опинилися в ситуації, коли майже не мали власної промисловості і все ще були змушені імпортувати іноземні товари. Саме тому тогочасний секретар Державного казначейства США А. Гамільтон у 1790 р. у Звіті про мануфактури висловив один з основних аргументів на користь застосування державної підтримки (субсидування) підприємств –

[7] *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогообложения / Д. Рикардо. – Гл. 7: О внешней торговле / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ek-lit.narod.ru/ric007.html.

[8] *LaHaye L.* The Concise Encyclopedia of Economics: Mercantilism / L. LaHaye [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econlib.org/library/enc/mercantilism.html.

захист молодих галузей. Інструментом такої підтримки в 1816–1845 рр. у США стали найвищі у світі імпортні тарифи, що забезпечило США першість за економічним зростанням[9].

Суть аргументу молодих галузей полягає в тому, що навіть за наявності в країні потенційних порівняльних переваг щодо виробництва певних товарів обробної промисловості економіки менш розвинутих країн не можуть використовувати ці переваги за умов жорсткої конкуренції з виробниками більш розвинутих країн, які опанували відповідні види виробництва раніше. За умов недосконалості ринку та недостатнього розвитку ринкових інститутів не відбувається перерозподіл ресурсів на користь потенційно конкурентних галузей, а тому державне втручання за допомогою тимчасових захисних та стимулюючих механізмів сприяє підвищенню прибутковості молодих галузей. Окрім того, у період становлення нових видів діяльності витрати можуть бути вищими, ніж у період розвинутого виробництва, а тому захист молодих галузей – це спосіб компенсації підвищених витрат[10].

Ф. Ліст у книзі «Національна система політичної економії» підтримав ідеї А. Гамільтона та доводив необхідність тарифного захисту промисловості на період її модернізації. Кошти, зібрані за допомогою імпортного мита, мали використовуватися для значних державних інвестицій у розвиток економіки. Ідеї Ф. Ліста щодо політико-економічного обґрунтування протекціонізму ґрунтуються на концепції нації як особливого суб'єкта господарювання та теорії про розвиток продуктивних сил як джерело добробуту нації. Ці ідеї у праці «Національна економія і Фрідріх Ліст» підтримував С. Вітте, вважаючи за необхідне державне втручання з метою інтенсифікації розвитку промисловості[11].

А. Пігу також вважав, що значну користь може забезпечити «тимчасове надання субсидій відповідним галузям (або проведення політики, спрямованої на їхню підтримку). Такі субсидії мають дати можливість різко «зсунути» цю промислову систему з точки відносного максимуму національного дивіденду в точку абсолютного максимуму»[12]. А. Пігу, погоджуючись із абсолютною переконливістю аргументів на користь політики захисту мо-

---

[9] *Chang H.-J.* Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism / H.-J. Chang [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.paecon.net/paetexts/chang1.html.

[10] *Сиденко В. Р.* Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2-х т. Т. 1: Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – С. 39–42.

[11] Национальная система политической экономии / Фридрих Лист. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист / Граф С. Ю. Витте. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 года / Д. И. Менделеев ; [сост. и предисл. В. А. Фадеева]. – М. : Европа, 2005. – 520 с.

[12] *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния : в 2-х т. Т. 1 / А. Пигу ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – С. 212. – («Экономическая мысль Запада»).

лодих галузей, звертав увагу на те, що забезпечення ефективності такого захисту потребує[13]:

1) правильного вибору відповідних (молодих) галузей;

2) узгодження протекціоністських заходів;

3) застосування їх у правильний час.

Дж. С. Мілль також вважав корисною державну підтримки молодих галузей, однак за умови, що термін її дії буде суворо обмежено[14].

Дослідження сучасних американських економістів свідчать про те, що в країнах з невисоким рівнем добробуту спеціалізація, яка базується на порівняльних перевагах, не сприяє економічному розвитку країни[15].

Так, за результатами дослідження Дж. Імбс та Р. Варзіарг з'ясували, що в міру зростання доходу на одну особу в бідних країнах знижуються галузева концентрація виробництва та рівень зайнятості. Це триває протягом достатньо довгого періоду, і лише після досягнення певного рівня доходу починається зворотний процес – зростання концентрації виробництва. Отже, у країнах з низьким і середнім рівнем доходу на одну особу економічний розвиток більшою мірою зумовлений диверсифікацією виробництва, ніж його спеціалізацією на певних галузях[16]. За такої ситуації важливо створити умови для появи нових галузей та видів виробництв.

Таким чином, для забезпечення економічного розвитку країни з низьким та середнім рівнем доходу їх уряди повинні намагатися диверсифікувати структуру свого експорту, а не зосереджуватися на тих порівняльних перевагах, що наявні на ранніх етапах розвитку. Для розвинутих країн, де рівень доходу на одну особу є вищим за середній, важливішою є галузева спеціалізація.

Диверсифікація експорту завдяки розвитку виробництва нових товарів у країнах з низьким та середнім рівнями доходів сприяє стабільнішому експортному доходу, як окремих фірм, так і національної економіки загалом. Щоправда, за великої залежності таких країн від сировинних галузей (з чим стикнулися деякі з країн у перехідному періоді) та з огляду на високі ризики підприємницької діяльності, можливості диверсифікації експорту часто обмежені. За таких умов здійснення заходів державної підтримки (або захисту) відповідних галузей є другим кращим рішенням[17].

---

[13] *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния : в 2-х т. Т. 1 / А. Пигу ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – С. 212. – («Экономическая мысль Запада»).

[14] *Милль Дж. С.* Основы политической экономии : в 3-х т. Т. 3 / Дж. С. Милль ; пер. с англ. ; редкол.: А. Г. Милейковский и др. – М. : Прогресс, 1981. – С. 312–314.

[15] *Rodrik D.* Industrial Policy for the Twenty-First Century / D. Rodrik // CEPR Discussion Papers. – 2004. – Vol. 4767; *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц ; пер. с англ. – М. : Мысль, 2003. – 300 с.

[16] *Imbs J. M.* Stages of Diversification / J. M. Imbs, R. T. Wacziarg // Stanford GSB Working Paper. – 2000. – № 1653 – P. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ssrn.com/abstract=251948.

[17] *DeRosa D. A.* Increasing Export Diversification in Commodity-Exporting Countries: A Theoretical Analysis / D. A. DeRosa // IMF Working Paper. – 1991. – № 91/105. – P. 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ssrn.com/abstract=885114.

Отже, країни з низьким та середнім рівнем доходу на одну особу зацікавлені в активному впровадженні заходів державної підтримки підприємств. Розвинуті країни, які вже мають конкурентоспроможну та інноваційно активну промисловість, навпаки, зацікавлені в якнайменшій кількості перешкод у торгівлі. Саме розвинуті країни є основними лобістами ліберальних економічних доктрин та захисту вільного ринку на глобальному рівні. Зокрема, правила СОТ прописані так, що країни, які розвиваються, позбавлені можливості застосовувати багато з механізмів державної підтримки підприємств, активно використовуваних у минулому теперішніми розвинутими країнами[18]. А дозволеними механізмами державної підтримки є переважно ті, що важливі для країн з вищим рівнем економічного розвитку.

Ще одним обмеженням щодо застосування висновків теорії порівняльних переваг є досконала конкуренція в економіці. Така конкуренція можлива лише в окремих галузях, тоді як специфіку інших становить наявність різних форм недосконалої конкуренції. Зокрема, у галузях, що потребують значних витрат на науково-технологічні розробки, або характеризуються високим ефектом від масштабу, або мають значні бар'єри для входження на ринок, умови досконалої конкуренції не виконуються. Підприємства таких галузей можуть впливати на ціноутворення, що відображається на поведінці всіх учасників ринку.

Торговельна політика за умов недосконалої конкуренції розглядається в рамках теорії стратегічної торговельної політики (Strategic Trade Policy). За цією теорією держава має здійснювати інтервенції, які в умовах олігополії посилюватимуть конкурентні позиції експортера на зовнішньому та внутрішньому ринках і тим самим перешкоджатимуть знищенню національних виробників потужнішими іноземними конкурентами[19]. Експортні субсидії також можуть сприяти покращанню якості товарів на ринку, в результаті чого вигоду здобудуть і споживачі продукції[20].

Ідеї теорії стратегічної торговельної політики можуть бути використані насамперед для високотехнологічних галузей. Державна підтримка таких галузей надзвичайно важлива для забезпечення технологічного прогресу економіки загалом, оскільки високотехнологічні галузі – це джерело дифузії знань, що створює для економіки значні позитивні ефекти[21].

У межах СОТ застосування експортних субсидій, що обґрунтовується теорією стратегічної торговельної політики, заборонено, тоді як надання

---

[18] *Булана О.* Надання субсидій за нормами СОТ та державної допомоги згідно з правилами ЄС: нормативно-правове регулювання та практика застосування / О. Булана // Економіст. – 2009. – № 6 (272). – С. 42–45.

[19] *Brander J. A.* Strategic Trade Policy / J. A. Brander // NBER Working Paper. – 1995. – № 5020. – 83 p.

[20] *Bagwell K.* The Role of Export Subsidies when Product Quality is Unknown / K. Bagwell, R. W. Staiger // NBER Working Paper. – 1988. – № 2584. – 37 p.

[21] *Сиденко В. Р.* Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2-х т. Т. 1: Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – С. 55.

державної підтримки підприємствам на проведення науково-дослідних розробок дозволено. Тому на практиці підходи цієї теорії реалізуються насамперед у високотехнологічних галузях, оскільки саме вони найбільш зацікавлені у проведенні наукових розробок, а держава має дозволені механізми для їх стимулювання. Очевидно, що основні положення цієї теорії найактуальніші для розвинутих країн, оскільки саме їм властивий розвинутий високотехнологічній сектор.

Складнішим є питання застосування державної підтримки підприємств у країнах, що здійснюють перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки. Економіка цих країн хоч і характеризувалася досить високою диверсифікацією виробництва, однак підприємства працювали за відсутності ринкової конкуренції та в умовах м'яких бюджетних обмежень. Тому шокова лібералізація торгівлі та одночасне запровадження ринкових принципів ціноутворення в багатьох випадках призвели до значного скорочення виробництва та погіршення фінансового стану підприємств. «Для цих країн обвальна лібералізація торгівлі й одночасне впровадження ринкових принципів ціноутворення – це шок, який різко пригнічує процеси капіталоутворення, оскільки воно за умов вільної торгівлі перестає бути економічно ефективним. Критерій поточного добробуту в цій ситуації однозначно працює в напрямі витіснення цих «розвинутих» порівняльних (але, на жаль, за умов обвальної лібералізації таких, що не мають шансів стати конкурентними) переваг»[22].

Лібералізація торгівлі, що полягає в одномоментному зниженні імпортних тарифів і скасуванні субсидій підприємствам, не є оптимальною стратегією розвитку для країн у перехідний період. Результати досліджень професорів Університету Тінбергена показують, що торговельна лібералізація у транзитивній економіці спричинила зменшення випуску товарів місцевими фірмами. Для перехідної економіки не є оптимальними ні низькі імпортні тарифи, ні відсутність субсидій, оскільки її продукція часто нижчої якості, ніж іноземні аналоги. Застосування субсидій може сприяти зростанню якості продукції, збільшенню прибутків підприємств та збереженню високотехнологічного сектору економіки[23].

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що для країн з перехідною економікою порівняльні переваги можуть виявитися в секторах з низьким рівнем оброблення або у сфері видобутку корисних копалин. Акцентування на таких перевагах може призвести до деіндустріалізації економіки та перерозподілу ресурсів на користь сировинного сектору. Отже, для країн з перехідною економікою аргумент захисту молодих галузей є особливо актуальним з метою збереження галузей з інноваційною спрямованістю та промисловості з високим рівнем оброблення продукції.

---

[22] *Сиденко В. Р.* Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2-х т. Т. 1: Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – С. 30.

[23] *Moraga J. L.* Trade Policy of Transition Economies / J. L. Moraga, J.-M. Viane // Tinbergen Institute Discussion Paper. – 2000. – TI 2000-110/2. – P. 16.

Однак є не тільки аргументи на користь державної підтримки економіки, а й застереження щодо неї. Одне з головних полягає в тому, що чиновники позбавлені орієнтирів для правильного вибору сфер, куди спрямовуватимуться кошти держави. Чиновники, на відміну від підприємців, не мають мети збільшити власний прибуток і не ризикують своїм капіталом, приймаючи рішення про державну підтримку. Тому їхній вибір зумовлюється не ринковими орієнтирами, а іншими факторами, які не обов'язково забезпечать максимально можливу ефективність їхніх рішень. Наприклад, метою установи може бути максимізація видатків, розпорядниками яких є відповідні міністерства або відомства, що призводить до зростання державних витрат за одночасного скорочення обсягів наданих державою послуг.

Щоправда, державі, на відміну від приватного сектору, притаманне бачення національних інтересів у довгостроковій та глобальнішій перспективі. Тому, на думку професора Кембриджського університету Чхан Ха Джуна, якщо бюрократи можуть приймати кращі рішення просто тому, що мають більш систематичну «перспективу», вони можуть покращити рішення, які приймаються приватним сектором[24]. Саме таке перспективне бачення національних інтересів державними чиновниками дало Японії можливість розвинути автомобільну промисловість, Бразилії – авіабудування, а Республиці Корея – металургію.

У країнах з перехідною економікою особливо небезпечна для успішної державної підтримки корумпованість державного управління та рентоорієнтованість державних чиновників. Так, Є. Ясін зазначає, що «західні теоретики в дискусіях між собою посилаються на дві симетричні теорії – «провалів ринку» та «провалів держави»... Однак у нас (у постсоціалістичних країнах. – *Авт.*) жодної симетрії немає, є переважає загроза некомпетентного втручання держави, яка не дає змоги налаштувати ефективне функціонування ринкових механізмів там, де вони необхідні, і його браку в тих сферах, де держава зобов'язана бути присутньою на етапі модернізації»[25]. Тому «ті заходи, що можуть бути хорошими для відносно розвинутих країн з раціональними інститутами, не обов'язково будуть хорошими для країн, які значно віддалені від технологічного фронту та в яких процвітає корупція»[26].

В. Вишневський та В. Дементьєв звертають увагу на те, що в постсоціалістичних країнах склалася ситуація, коли підприємці замість інноваційного шляху створення конкурентних переваг обирають рентну максимізацію

---

[24] *Chang H. J.* Industrial Policy: Can We Go Beyond an Unproductive Confrontation? / H. J. Chang // A Plenary Paper for ABCDE (Annual World Bank Conference on Development Economics; Seoul, 2009). – P. 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tek.org.tr.

[25] *Ясин Е.* Государство и экономика на этапе модернизации / Е. Ясин // Доклад на VII Междунар. науч. конф. «Модернизация экономики и государства». – 2006. – С. 34.

[26] *Popov V.* Lessons from the Transition Economies / V. Popov // Research Paper of UNU-WIEDER. – 2009. – № 2009/15. – P. 4.

економічного прибутку. Це зумовлено високим рівнем корупції, недостатнім захистом прав власності внаслідок дефіциту ефективної законодавчої, виконавчої та судової влади. Наявність «приватної економічної влади виступає тією головною конкурентною перевагою, яка дає змогу отримати ренту»[27]. За такого господарського укладу власники підприємств не можуть отримувати прибуток інакше, ніж шляхом «інвестування у політичну систему у вигляді фінансування діяльності політичних партій, просування своїх представників у державні структури, у корупцію для прийняття вигідних рішень»[28].

Корупція, а також симбіоз влади та підприємництва, поширені в країнах з перехідною економікою, є перешкодами на шляху прийняття рішень, що найкраще відповідають національним інтересам. Вони, разом із несприятливими економічними умовами, є факторами, що викликають значний внутрішній опір реформам у сфері державної підтримки економіки з боку чиновників та політиків. За наявності такого внутрішнього опору реформи або не проводяться, або мають обмежений та/або формальний характер[29].

За такої ситуації зовнішній тиск з боку міжнародних організацій, таких як СОТ, ЄС, МВФ тощо, може стати фактором, що дасть змогу реалізувати непопулярні або невигідні для чиновників реформи. Досвід нових країн – членів ЄС доводить, що в період підготовки до вступу до ЄС завдяки зовнішньому тиску керівних установ цієї організації реформи у сфері державної підтримки підприємств було здійснено навіть у тих галузях, де відбувався значний внутрішній опір їх проведенню[30].

Зовнішній тиск з боку міжнародних організацій може для країн з перехідною економікою перетворитися на фактор, який стимулюватиме бюрократію до реалізації реформ за умов наявності внутрішнього опору. Тому інтеграція до ЄС та інших міжнародних організацій може стати стимулом, який сприятиме подоланню недоліків бюрократії в країнах з перехідною економікою.

Щоправда реформи, які проводяться під зовнішнім тиском, не обов'язково є першим кращим рішенням для країн з перехідною економікою. Правила деяких організацій можуть забороняти або обмежувати застосування певних інструментів, які, з огляду на умови окремої країни, могли б бути оптимальними. Крім того, міжнародні організації також можуть представляти інтереси певних зацікавлених груп, які не завжди збігатимуться з національними інтересами країни. На думку В. Сіденко, реформування економіки в Україні під впливом зовнішнього тиску з боку ЄС дасть змогу

---

[27] *Вишневский В.* Инновации, Институты и Эволюция / В. Вишневский, В, Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 46.

[28] Там же. – С. 41.

[29] *Mulas-Granados C.* Reforming Government Subsidies in the New Member States of the European Union / C. Mulas-Granados, T. Koranchelian, A. Segura-Ubiergo // IMF Working Paper. – 2008. – WP/08/165. – P. 11.

[30] Ibid.

здійснити лише обмежену модернізацію економіки «тією мірою і за тими напрямами, які вигідні західним ТНК та країнам базування їхніх материнських компаній»[31].

Водночас реалізація сценарію модернізації економіки на підставі ендогенних чинників, без участі в інтеграційних проектах, залишається для України малоймовірною, оскільки це потребує високого рівня державного управління та зниження рівня корупції.

Узагальнення надбань економічної теорії щодо участі держави в економіці дає змогу зробити висновок про те, що згідно з ідеями ліберальних економістів присутність держави в економічних процесах має бути обмеженою, оскільки успіх економічного розвитку зумовлений насамперед саморегулюванням ринку. Для ефективного розвитку важлива також лібералізація торгівлі, яка дає країнам можливість виробляти товари та обмінюватися ними з найбільшою вигодою.

Щоправда, ці ідеї не повною мірою виправдовують себе щодо країн з невисоким і середнім рівнем доходу. Необхідність змінити спеціалізацію і вийти за межі наявних порівняльних переваг вимагає від них застосування заходів державної підтримки підприємств і галузей з метою диверсифікації виробництва та експорту. Цей підхід актуальний також для країн з перехідною економікою. З огляду на особливі економічні умови, пов'язані з високими ризиками для підприємництва та слабкими ринковими інститутами, важливим елементом економічної політики таких країн має стати застосування заходів державної підтримки підприємств.

Для країн з перехідної економікою значною мірою виправданий аргумент захисту молодих галузей, оскільки за умов лібералізації торгівлі деякі з галузей та виробництв не зможуть одразу конкурувати з іноземними виробниками. Збереження високотехнологічного сектору в таких країнах потребує державної підтримки відповідних підприємств з метою підвищення якості продукції, що ними виробляється, до конкурентоспроможного рівня. Однак підтримка, що надається відповідно до зазначеного аргументу, повинна бути короткостроковою та спрямовуватися суто на модернізацію виробництва та підвищення його конкурентоспроможності.

Ефективна реалізація державної підтримки підприємств у країнах з перехідною економікою потребує компетентного та неупередженого державного управління. Зважаючи на високий рівень корупції та високу вірогідність реалізації корисних інтересів державних службовців і пов'язаних з ними підприємців, а не національних інтересів, однією з важливих передумов успішної модернізації економіки є участь країни в міжнародних інтеграційних проектах, завдяки якій відбуватиметься зовнішній тиск на органи влади з метою стимулювання проведення реформ у сфері державної підтримки підприємств.

---

[31] Потенціал ендогенного зростання економіки України / М. І. Скрипниченко, Т. І. Приходько, В. Р. Сіденко та ін. ; за ред. М. І. Скрипниченко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування. – К., 2010. – С. 379.